

РОМАН О. ДЕ БАЛЬЗАКА „СЕЛЯНИ”: ВИГАДКА ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

*Розглядається роман Бальзака „Селяни” (1844), в якому письменник торкається соціальних питань тогочасного села. Аналізується структура твору, визначальні риси його персонажів. Підтверджується висновок, що справжня трагедія твору – не поділ землі, а загибель утопії; вимальовується лінія *rausans-terre-guerre-châteaux*, що ілюструє стосунки „земля – людина” в баченні Бальзака.*

Ключові слова: земля, селяни, рустичний роман.

„Людська комедія” побудована так, що кожен її окремий фрагмент „... стає елементом цієї структури, підкоряється її законам, ... все стає необхідним, закономірним і осмисленим” [1, с. 31]. Звісно, що картина французького суспільства XIX століття була б неповною без показу такого прошарку, як селянство. Його зображенню присвячені „Сцени сільського життя”, в які ввійшли романи „Le Médecin de campagne”/ „Сільський лікар” (1833), „Le Curé de village”/ „Сільський священник” (1838–1839) та „Les Paysans”/ „Селяни” (1844), в яких письменник торкається соціальних питань тогочасного села. Слід зазначити, що у двох перших творах селянин не є центральним героєм, це швидше буржуа – носій думок Бальзака. Письменник передає зовнішній вигляд і моральний портрет селянина в непривабливих рисах. Філософські розмірковування займають значне, чи навіть виняткове місце в цих романах. Рустичний роман є тільки кадром для вивчення „на живо” людських недоліків: „*Nos âmes devaient être labourées aussi bien que la terre*” [6, с. 175].

Роман „Селяни” завжди викликав зацікавлення дослідників. Аналізові творчості письменника-класика були присвячені численні монографічні праці в радянському літературознавстві, зокрема В. Бахмутського, Д. Обломієвського, Б. Реїзова. Цікавою розвідкою про О. де Бальзака є дослідження Д.С. Наливайка „Оноре Бальзак. Життя і творчість”. Серед сучасних французьких монографій заслуговують на увагу праці М. Андреолі „Читання і міфи. „Шуани” і „Селяни” О. де Бальзака”, М. Бланшара „Село та його мешканці у творах Бальзака”, статті Р. Батлера і Ж.О. Доннара у збірнику „L’Année balzasienne”. Однак ґрунтовних досліджень роману „Селяни” О. де Бальзака немає, тут можемо лише згадати дисертацію Є. Петрової [2], що розглядає цей роман однобічно, із соціологічних позицій радянської літературознавчої науки 50-х років XX ст.

У зарубіжному літературознавстві знаходимо різні прочитання твору, зокрема марксистське Г. Лукача „Balzac et le réalisme français”. Перша частина цієї монографії, перекладеної з німецької П. Лаво,

присвячена „Селянам”, автор пояснює „pourquoi <Balzac> peut montrer concrètement dans un épisode quelconque des événements sociaux les grandes forces qui régissent l'évolution sociale” [11]. Автор намагається наблизити Бальзака, „l'historien de la vie privée pendant la Restauration et la Monarchie de Juillet”, до Золя, „l'historien de la vie privée pendant le Second Empire” [11]. Послідовник і учень автора згаданої монографії П. Барберіс захистив дисертацію „Balzac et le mal du siècle” (1970), що є зразком соціологічно-марксистського підходу до розгляду творчості Бальзака. Завдання даної розвідки – пошук відповіді на питання: як пов'язані вигадка і реальність у романі „Селяни” О. де Бальзака.

Цей твір дещо відрізняється від попередніх. Декількох фраз місцевого діалекту чи персонажів із фальшиво-невинним виразом обличчя недостатньо, щоб рустичний роман став справді автентичним. Не можна схарактеризувати селянство за десятком людей, які збираються в корчмі, плануючи інтриги проти власників маєтку. Вони не працюють на полі, ледарюючи цілий день, та думають, як обдурити інших. Дослідник рустичного роману П. Вернуа вважає цей твір драмою, а не соціальним романом: „Il (Balzac) ne saurait prétendre à se faire le héraut des hommes de la terre dont il n'étale que les passions méprisables” [10, с. 27]. Бальзаку вдалося зобразити тільки вічний конфлікт багатого й бідного у формі місцевої війни між замком Монкорне і селом: бачимо село через вікно салону, а селянина на порозі вітальні. Селяни, зображені Бальзаком, викликають інтерес у журналіста Блонде: „Voilà les Peaux-Rouges de Cooper, ... il n'est pas besoin d'aller en Amérique, pour observer des Sauvages” [5, с. 63].

М. Андреолі вважає, що потрібно читати Бальзака, враховуючи те, як реалізуються „les intentions qu'il affiche et les effets qui découlent, sans qu'il ait à le stipuler, de ces intentions” [4, с. 295]. Також, зазначає дослідник, потрібно виходити з того, що твори Бальзака створюють цілість перш за все в задумі автора, а потім – у сприйнятті читача.

Поява роману „Селяни” викликала суперечки критиків щодо правдивого відтворення звичаїв, ментальності селян, їхнього способу життя. „La Gazette de France”, орган поміркованих легітимістів, звинуватила письменника у викривленні реальності, мовляв, портрет Монкорне й селян зображений невірно з наміром показати „жакерію” селян і дрібної буржуазії проти багатих власників. Журналістка Полін Лімейрак у „Revue des Deux Mondes” писала, що в романі немає жодного правдивого та оригінального персонажа [4, с. 217]. Одночасно в „Le Peuple” з'явилася анонімна стаття 1845 р. (після друкування роману частинами з продовженням), в якій йшлося про О. де Бальзака як талановитого майстра деталі, який, проте, „... s'amuse à peindre un horrible cabaret de campagne, une taverne de valetaille et de voleurs, et, sous cette ébauche hideuse, il écrit hardiment un mot qui est le nom de la plupart des habitants de la France” [цит. за 4, с. 217]. Таким був відгук на першу частину роману “Селяни”, що вийшла в кінці 1844 р. – на початку 1845 р. Історик Ж. Мішле проаналізував реакцію читача: „L'Europe lit avidement, elle admire, elle reconnaît tel ou tel petit détail. D'un accident

minime, dont elle sent la vérité, elle en conclut aisément la vérité du tout" [цит. за 4, 217-218].

Як бачимо, всі суперечки навколо роману „Селяни” зосереджувалися навколо питання: це реальність чи вигадка. Свою вступну статтю до роману французький літературознавець Л. Шевальє назвав: „La Comédie humaine: document d'histoire?” [7, с. 223]. Він зазначає, що важко визначити точність відображення дійсності, проте немає сумніву, що „*avant que de se demander si <L'oeuvre de Balzac> reproduit exactement la société de son temps, si elle conforme à l'histoire – préoccupation secondaire – il faut observer qu'elle apporte à l'histoire et à la sociologie leur programme et leur modèle*” [7, с. 223]. Нема також сумніву і в тому, що цей роман можна вважати аналітичним аналізом цілого суспільства, показом боротьби різних верств населення у Франції часів Реставрації та Липневої монархії. Інший літературознавець і критик Т. Воден віддає шану цьому „*véritable création d'une étonnante exactitude, qui met en évidence la clairvoyance et le réalisme du romancier... Qu'importe à propos de la peinture des paysans, si Balzac exagère un peu.*” [цит. за 4, с. 224]. Тому роман „Селяни” викликає зацікавлення у критиків, що аналізують документальну, соціальну та політичну основу твору.

Ведучи мову про роман, слід пам'ятати, що це не тільки відображення сучасної письменнику дійсності, а й, за висловом М. Андреолі, пошук „*vérité idéale, spirituelle*” [4, с. 229]. Оскільки текст є складовою історії, зазначає цей дослідник, історія впливає на текст, а текст діє в історії, яку він вибудовує. Людство створило свій міф, тобто текст позачасовий. Історія впливає на міф як проявник, вона постачає матеріал, а міф опрацьовує історію, надаючи їй сенсу. В історії міф виявляється в часі, міф залишається незмінною субстанцією. Притяжності знаходять примирення в лоні міфа, в тому утопічному й священному центрі, де відбувається збіг протилежностей. Ця теза стосується всієї творчості Бальзака. У „Людській комедії” те трагічне, що загрожує персонажам, знімається в тому випадку, якщо розглядати творчість як гігантську утопію, де протилежності примирюються. Так, міфологія включає історію як один із моментів примирення у творчості [4, с. 296].

Як і романтики, Бальзак виявляє гострий інтерес до міфа, трактуючи його дуже широко – „*як символічне, поетично-образне осмислення закономірностей життя та історії*” [1, с. 64]. Для письменника він – праобраз, часова схема, архетип, який знаходиться в основі різних, проте подібних характерів і ситуацій, розгорнутих у реальній історії [1, с. 64]. Міф допомагає розсунути рамки роману, творить глибинну перспективу, є тлом для історії. Історичне ніколи не розчиняється в міфічному. Проте міф співіснує із прозою буржуазної дійсності, як це бачимо в „Селянах”.

Зацікавлення романом „Селяни” сучасного читача, звичайно, не в любовному трикутнику, що є дуже схематичним. Бальзак застерігає: „*Non, le drame ici n'est restreint à la vie privée, il s'agit ou plus haut ou plus*

bas” [5, с. 54]. Інтрига політична: селяни за підтримки Рігу-Гобертенів виступають проти власників маєтку Егі. На думку М. Андреолі, справжня трагедія твору – не поділ землі, а загибель утопії [4, с. 297]. За порівняльними перипетіями в тексті вирізняємо глибоку міфічну структуру з наявністю трансісторичних елементів (зв’язок землі та людини). Бальзакознавець П. Барберіс підкреслює, що роман “Селяни” одночасно правдивий і міфологічний „*parce que s’y exprime toute une philosophie, tout un système (ouvert) d’images et de symboles*”, і ця система виявляє “*mythes personnels*” Бальзака [цит. за 4, с. 298]. „Людська комедія” є дзеркалом суспільства, міфічна людина намагається примирити суспільство із самою собою. Геніальний французький письменник створив свій світ, який, незважаючи на революційні злами й перевороти, тяжіє до еквілібру через компроміс: Бальзак створив утопію. „Селяни” є частиною цілого й набирають сенсу через їх прочитання як частини цілого. Це розповідь про драматичну безнадійну спробу утримати те, що безповоротно знищиться.

Роман читається через поєднання двох ізотопій: злидні та злочин. Радянська ідеологія підпорядковувала злочин злидням, а „буржуазна”, навпаки, розглядає злидні через злочин [4, с. 301]. А. Міттеран називає заголовок роману „*dénominateur*”, „*incitatrice*” [цит. за 4, с. 301], що є однією з ізотопій твору. Важливо зазначити, що під час написання “Селян” вживанішими були терміни „*agriculteur*” чи „*cultivateur*”, тоді як слово „*paysan*” мало зневажливе значення. Заголовок мав на меті вирізнити справжніх дійових осіб – селян, оскільки автор орієнтувався на читача-сучасника (парижанина чи буржуа), для котрого збирався розповісти „*une effrayante vérité*” про цих „екзотичних” і небезпечних мешканців села. Бальзак хотів показати селян як масу, що бачимо в заголовках інших романів: „*Les Employés*”, „*Les Chouans*”.

Початок роману заслужує особливої уваги, у присвяті автор зазначає, що це „*un drame doublement terrible*” [5, с. 32]. Крім вбивства Мішо і трагічної смерті його дружини Олімпії, тут маємо повну перемогу селян над власниками землі та аристократією. Перша частина роману називається „*Qui a terre a guerre*”, що з 1844 р. початково була заголовком для цілого роману. Одним із заголовків у 1842 р. був „*La chaumière et le château*”. Перший розділ „*Le château*” утворює опозицію до третього “*Le cabaret*”, нагадуючи відомий девіз Шамфора „*Guerre aux chateaux! Paix aux chaumières!*” Так вимальовується лінія *paysans – terre – guerre – châteaux*, що ілюструє співвідношення „земля – людина” в баченні Бальзака.

Маєток Егі, змальований у першому розділі, задає тон подальшій розповіді, стає тим символічним центром, навколо якого вибудовується мікросвіт роману. Літературознавець Ш. Гривель слушно зауважує щодо реалістичного зображення подій у романі: „*l’affabulation renvoie à „l’Histoire”, mais celle-ci... n’est qu’un miroir du texte qui prétend s’en inspirer. Le lecteur se trouve alors enfermé dans le cercle désormais invisibilisé de la fiction*” [цит. за 4, с. 305]. Вибір Бургундії місцем дії роману не випадковий: селяни непокірні, життя там неспокойне, що

спричинене близькістю сучасного міста, його негативним впливом. Організований космос, що символічно відповідає Егі, протиставляється зовнішньому хаосу села. Анархія дрібної власності селян загрожує впорядкованості життя великих власників.

Опис маєтку має подвійне значення: він навіює враження цілісності, якої насправді не існує, це тільки оманлива картина, за межами якої вирує справжнє життя села. П. Маршерей зауважує, що лист одного з персонажів роману Блонде показує місце дії – село – не з позиції його власника Монкорне, а із зовнішнього боку (очима журналіста) як декор драми, якою закінчиться цей конфлікт [цит. за 4, с. 310]. Блонде вчить село як сучасний йому читач, не помічаючи прихованих мотивів вчинків селян. На ньому ґрунтується протиставлення між розділом I (погляд Блонде, що вибудував утопію) та розділом III (погляд оповідача, безпосереднього спостерігача з реалістичним баченням проблеми). Перші рядки роману запрошують читача в ідеальне місце, проте цей ідеал розбивається вщент при контакті з грубою та банальною реальністю. Міраж гармонії та єдності відчувається з перших сторінок „Селян”. Бальзак порівнює парк маєтку з Аркадією: „... *l'Arcadie mythologique devient pour vous plate comme la Beauce*”, водночас підкреслюючи: „*L'Arcadie est en Bourgogne et non en Grèce, l'Arcadie est aux Aigues et non ailleurs*” [5, с. 43]. На перший погляд це „*l'oasis que nous avons si souvent rêvée d'après quelques romans*” [5, с. 37]. Проте нижче автор застерігає: „*En quelque endroit que vous soyez à la campagne, et quand vous vous y croyez seul, vous êtes le point de mire de deux yeux couverts d'un bonnet de coton. Un ouvrier quitte sa houe, un vigneron relève son dos vouté, une petite gardeuse de chèvres, de vaches ou de moutons grimpe dans un saule pour vous espionner*” [5, с. 37-38].

У „Людській комедії” часто звучить тема перешкоди; в романі „Селяни” – це бар'єр матеріальний: чотири хвіртки, загорожа створюють враження, що маєток захищається від ворогів. Вони вже зуміли захопити покинуті власником землі й продовжують приховану війну в образі вовка в овечій шкурі. Монкорне навіть не підозрює, що ворог так близько. Маєток Егі є уявною оазою в пустелі реального життя, утопією на землі. Цієї точки зору притримується М. Андреолі у праці „*Lectures et mythes. Les Chouans et Les Paysans d'Honoré de Balzac*” [4].

Цивілізація й час шкодять звичному патріархальному життю, проте справжня загроза становить селяни. Монкорне, власник Егі, „*est un homme vident, haut en couleur, de cinq pieds neuf pouces, rond comme une tour*” [5, с. 49] має такого ж відважного та хитрого противника селянина Тонсара, „*agé d'environ cinquante ans, homme fort et grand, plus gras que maigre, les cheveux crépus et noirs, le teint violemment coloré...*” [5, с. 90]. Генерал Монкорне, незважаючи на сильний характер, є новачком в управлінні маєтку та землями, тому його легко обдурює Гобертен, а згодом і наступник Сібіле, змушуючи продати власність. Він не належить до галереї сильних героїв, створених Бальзаком, як-от Нусінген, Гобсек, Растіньяк. Монкорне – це „сучасний” буржуа, котрого легко схилити на невігідні капіталовкладення.

О. де Бальзак започаткував народження соціального рустичного роману. Образ селянства в ньому суттєво відрізняється від зображення селянина в літературі романтизму. Пасторальна література зображала швидше героя, що відмовився від шляхетного титулу й багатства задля спокою та мирного сільського життя. Рустична література „*ne refuse pas de saisir dans la vie champêtre des éléments de réalité auxquels elle s'intéresse et qu'elle transpose esthétiquement*” [4, с. 323]. У Ж. Санд праця селян на землі є приводом для оспівування краси життя на лоні природи. Протилежним полюсом було зображення селянина у крайній нужді як жертви соціального порядку (публіцист Кур'є, економіст А.Бланкі, журналіст Леру з „*Revue sociale*” та ін.) [4, с. 324]. Між цими двома протилежними поглядами з'являється ще один образ селянина, невиразний, деколи смішний і наївний, деколи агресивний і таємничий, він розмовляє діалектом (згадаймо селянина з „Дон Жуана” Мольєра).

Володіння землею забезпечує селянинові деякий соціальний статус. Земля провокує драму, залишаючись незмінною субстанцією спричиненого вище конфлікту. Французький історик Ж. Мішле в „*Le Peuple*” підкреслює пристрась селянина до землі: „*Les poètes ont parlé souvent des attractions de l'eau pour la terre, de ces dangereuses fascinations qui attiraient le pêcheur imprudent. Plus dangereuse, s'il se peut, est l'attraction de la terre*” [цит. за 4, с. 325]. Європейська література впродовж XIX століття зневажила основний зв'язок „селянин – земля”, який вперше став стержнем конфлікту в романі „Земля” Е.Золя.

Бальзаківський селянин особливий: це людина ні добра, ні погана. Це персонаж, що розкривається через свою поведінку. Б'яншон у „*Echantillons de causerie française*” пояснює, що поведінка селянина проста й природна: „*ils obéissent toujours au cri de la nature; leur ruse même, leur astuce, si célèbre et si formidable, sont un développement de l'instinct humain*” [цит. за 4, с. 325]. Селянин Бальзака – це „le Sauvage”, причому слово не вживається у зневажливому значенні. Письменник захоплювався героями Ф.Купера, і ця назва з'являється переважно для позитивної характеристики героя (Пешіна, Мішо). В устах священика Броссета – це негативне ставлення до селян, що зумовлене їхньою поведінкою: „*Monseigneur m'a envoyé ici comme en mission chez des Sauvages; mais, ainsi que j'ai eu l'honneur de le lui dire, les Sauvages de France sont inabordables, ils ont pour loi de ne pas nous écouter, tandis qu'on peut intéresser les Sauvages de l'Amérique*” [5, с. 112].

Селяни не є ні консерваторами, ні революціонерами, це бунтівники, як і шуани. Послаблення централізованої влади після вигнання Наполеона спричинило в суспільстві втрату ідеалів і появу Тонсарів. На відміну від Жана Жаплу, героя твору „Гріх пана Антуана” Ж. Санд, селянина-бунтівника, проте людини приємної, селяни Бальзака жорстокі та непримиренні в боротьбі за власність і за землю. Роман стає звинуваченням тих, хто призвів до такої ситуації. У центрі „Людської комедії” – людина, тому й „Селяни” викривають тих, хто є поганим пастухом і не вміє пасти свою отару. Звідси чесні, моральні, віруючі селяни перетворилися на зграю декласованих елементів. На відміну від

робітника, навіть жарти селянина інші: „*La finesse de l'esprit y remplace la pittoresque de la grossièreté*” [5, с. 92].

Початок III розділу роману „Селяни” (опис кабаре Тонсара) дає узагальнене зображення житла французького селянина з Бургундії 1830-1840-х рр. Помітна паралельність у послідовності опису замку й кабаре: екстер'єр будинку, історія житла (біографія мадемуазель Лагер – біографія Тонсара), знайомство з мешканцями (Монкорне – Тонсар). Описові величезної ідальні замку відповідає кухня кабаре з предметами ужиткового призначення. Увагу привертає рушниця: „*Sur le manteau de la cheminée, brillait un vrai fusil de braconnier*” [5, с. 76], що попереджає про драматичне розгортання подій (згадаймо чехівську сентенцію). Опис зброї закінчується двозначною фразою: „*Enfin, ce fusil méprisable entre pour beaucoup dans l'existence de la famille...*” [5, с. 76].

Сім'я Тонсарів типова для Бальзака; її бажання полягає в розоренні власників замку, що автор підсумовує таким рядком: „*Dans tout ce qu'il s'approprie, dans tout ce qui doit lui servir, le paysan déploie la force convenable, il y met le nécessaire et rien au-delà. La perfection extérieure, il ne la comprend jamais*” [5, с. 76]. Закритий простір та ієрархізоване суспільство Егі протиставлені ворожості відкритого простору селян, їхній чисельності та всюдиприсутності. „*Le pays n'était plus reconnaissable. Les bois mystérieux, les avenues du parc, tout avait été défriché; la campagne, ressemblait à la carte d'échantillons d'un tailleur. Le paysan avait pris possession de la terre en vainqueur et en conquérant. Elle était déjà divisée en plus de mille lots, et la population „avait triplé entre Couches et Blangy...*” [5, с. 430]. У кінці твору бачимо покинутий маєток Егі. Фатальна перемога („*ces animaux rongeurs et destructeurs nommés, selon les pays, des thons, des tures, des vers blancs, et qui sont le premier état du hanneton*” [5, с. 390]) запрограмована з початку роману.

У листі до Е. Ганської Бальзак писав: „*Je ne me pardonnerai jamais de ma vie de m'être fourré dans „ces paysans”, dans „ces stupides Paysans”*”, які залишилися незавершеними [7, с. 8]. Однак, віднайшовши поетичне натхнення, письменник вигукує: „*Les Paysans doivent être et seront un chef-d'oeuvre*” [7, с. 8]. Раніше селяни з'являлися в “Людській комедії” затінені аристократією чи буржуазією, перш ніж стати героями роману. Тепер Бальзакові випала нагода показати „*la grande plaie de la France*” [7, с. 11]. У „Передмові” до роману письменник підкреслює потребу “reindre” та “voir” селян. Ці слова достатньо чітко вказують на різницю між попередніми романами „Сцен сільського життя” і „Селянами”. Особливу важливість прошарку селян бачимо в такій фразі: „*Cet élément insocial créé par la Révolution absorbera quelque jour la Bourgeoisie, comme la Bourgeoisie a dévoré la Noblesse*” [5, с. 32]. Щодо історичної достовірності роману, тобто опису земельної боротьби в кантоні Йонне д'Авалон у період Реставрації та Липневої монархії (розповідь починається у 1823 р. і закінчується у 1837 р.), то картина вражає точністю деталей, хоча Бальзакові було ближчим життя паризького суспільства. Читаючи твір, зауважуємо погляд парижанина як вихідну точку розповіді (лист Блонде): „*Quand un Parisien tombe à la*

campagne..." [5, с. 55]. Муш нагадує Гавроша вбранням, хитрістю, очима, що блимають „*comme deux charbons ardents*" [5, с. 112], задиракуватим виглядом і долею бездомного хлопчика. Незважаючи на суперечки критиків про правдивість зображення селян, герої Бальзака живуть своїм життям, мають свої характери, зацікавлення, амбіції.

Ще одна цікава характеристика селян: „*Dans ce cabaret, vrai nid de vipères, s'entretenait vivace et venimeuse, chaude et agissante la haine du prolétaire contre le maître et le riche*" [5, с. 89]. Зображений Бальзаком селянин живе з крадіжок, обману, нелегального використання чужої власності. Сім'я Тонсарів, як і сотні інших, збирає колоски після жнив і підпільно вирубує ліс, це завдає шкоди молодим деревам, веде до їх загибелі, а отже, негативно позначиться на житті всіх мешканців села. „*Le sauvage, le paysan qui tient beaucoup du sauvage, ne parlent jamais que pour tendre des pièges à leurs adversaires...*" [5, с. 148]. Поступово шкідництво переростає у війну: „*C'est la guerre des écus, dit Sibellet, et celle-là vous semblera plus difficile que l'autre; on tue les hommes, on ne tue pas les intérêts*" [5, с. 117].

Завдяки неабиякій спостережливості Бальзака роман містить низку характерних прикмет селянства: прив'язаність до землі, стійкість до недуг, протистояння смерті, надзвичайну скупість, жадобу власності. „*Pourvu que les paysans ne brûlent pas les fermes, qu'ils n'assassinent pas, qu'ils n'empoisonnent pas, et paient leurs contributions, on les laisse faire ce qu'ils veulent entre eux; et, comme ils sont sans principes religieux, il se passe des choses affreuses. ... des vieillards impotents tremblent de rester à la maison, car alors on ne leur donne plus à manger; aussi vont-ils aux champs tant que leurs jambes peuvent les porter; s'ils se couchent, ils savent très bien que c'est pour mourir, faute de nourriture*" [5, с. 233]. Такими ж є селяни з роману „Сільський священик": „*Le paysan choisit sa terre; il la guette et l'attend, il ne place jamais ses capitaux*" [6, с. 254].

Якщо бідняки Ж. Санд та В. Гюго викликають співчуття, то герої Бальзака є негідниками. Ж. Санд вдалося досягнути успіху там, де це не вдалося зробити великому французькому реалістові. Прикладом цього стали романи „Млинар з Анжибо" (1845), „Гріх пана Антуана" (1845). В „Історії мого життя" письменниця занотувала: „*Ces êtres vulgaires m'intéressent plus qu'ils ne vous intéressent. Je les grandis, je les idéalise, en sens inverse dans leur laideur ou leur bêtise. Je donne à leurs difformités des proportions effrayantes ou grotesques*" [цит. за 30, с. 29]. Таке зображення персонажів згаданих романів надихнуло її містичний ідеалізм і наївну-оптимістичну ідеологію. Водночас письменниця розуміє важку долю селянина на землі: „*Sans doute il est lugubre de consumer ses forces et ses jours à feindre le sein de cette terre jalouse qui se fait arracher les trésors de sa fécondité, lorsqu'un morceau de pain le plus noir et le plus grossier est, à la fin de la journée, l'unique recompense et l'unique profit attachés à un si dur labeur*" [9, с. 35].

У „Селянах" Бальзак ставить собі за мету відкрити очі сучасників на „*l'effrayante vérité*" (страхотливу правду) становища французького села. У присвяті автор використовує дієслово „*étudier*" (вивчати),

показуючи, що його роман стане своєрідним вченням про життя селян. „Селяни”, з одного боку, мають документальний аспект, з іншого – це вигадка у формі роману: зображена документально-фіктивна правда становить демонстративний аспект твору [4, с. 314].

Порівнюючи „Селян” і „Землю” Золя, французький дослідник Ж.П. Донар пояснював, що Золя розглядав цю проблему „à l'inverse de ce que pensait Balzac”, тобто бачив селянство як консервативну силу, що не заважає, однак, стверджувати подібність у зображенні села в обидвох письменників [8, с. 141]. Французький літературознавець П. Барберіс показав, як тривожився Бальзака у зв'язку з можливим поділом суспільства на ворогуючі прошарки: „*Simplement, obnubilé, comme tout le monde alors en France, par le problème agraire, il ne voyait pas qu'à la division des propriétés foncières stables s'opposait la création des richesses mobilières et leur progressive concentration*” [цит. за 4, с. 214].

У своїй дисертації літературознавець Р. Зелвегер „*Les débuts du Roman rustique*” (1941) пише про роман „Селяни” так: „... *on regrette que le romancier ne dégage point les deux côtés de l'homme de la terre: l'esprit d'épargne et l'avarice qu'il entraîne, mais aussi la fierté et la dignité des laboureurs...*” [цит. за 4, с. 215]. Яким був справжній намір Бальзака: змалювати реалістичну картину, створити портрет селянина в його середовищі чи вибудувати звинувачення суспільного ладу? Р. Зелвегер відповідає на це запитання так: автор трансформує реальність, щоб задовольнити свої потреби романіста й соціолога [4, с. 216].

П. Машерей у дослідженні “*Histoire et roman dans „Les Paysans” de Balzac*” слушно підмітив, що селяни Бальзака „*n'ont aucune des activités productrices qui forment l'assise de la condition paysanne: ils ne travaillent jamais la terre*” [цит. за 4, с. 233]. Тонсар, колишній садівник мадемуазель Лагер, займається браконьєрством; Фуршон, листоноша, переважно шпигує й підслуховує; Вермішель, хоч і судовий виконавець, дає протизаконні поради. Жінки також злодійки: викрадають дрова з лісу, що належить маєткю, або випасають там худобу. Повернувшись з армії, Боннебо ледарює, як і хлопчик-помічник на фермі Годен. Бальзак стверджує, що „*cette existence, si minutieusement expliquée, est le type de celle que menaient cent autres ménages dans la vallée des Aigues*” [5, с. 90]. Р. Зелвегер вважає, що тільки один персонаж цього роману гідний називатися селянином – Нізрон [цит. за 4, с. 233], та хіба ще Куртюїс, що змушений обробляти сад, щоб віддати позику Рігу, „*ces petits propriétaires étaient mainmortables du Tibère de la vallée d'Avonne <Rigou>, de même qu'à Paris les industriels sans argent sont les paysans de la haute Banque*” [5, с. 292].

До улюблених занять селян належить збирання колосків після жнив, тоді вся сім'я вдягається в лахміття, щоб зайвий раз підкреслити свою бідність. „*Leur passion est inexplicable, car il y a des femmes qui abandonnent des travaux bien rétribués pour aller glaner*” [5, с. 394-395]. Це чи не єдина сцена роману, де ми бачимо селян у полі: „...*la terre brûlait, les blés flambaient, les moissonneurs travaillaient la face cuite par la réverbération des rayons sur une terre endurcie et sonore...*” [5, с. 395]. „*Le*

pâturage des vaches, les abus du glanage et du hallebotage s'établirent ainsi, par degrés. Une fois que la famille et les fainéants de la vallée eurent goûté les bénéfices de ces quatre droits conquis par les pauvres de la campagne et qui vont jusqu'au pillage, on conçoit que les paysans ne pouvaient y renoncer que contraints par une force supérieure à leur audace" [5, с. 89]. Селяни наголошують, що не відмовляться від цього права: „*Nous glanerons comme par le passé ... Nous glanerons et nous serons en force!.. ou la Bourgogne ne serait plus la Bourgogne !*" [5, с. 297]. Навіть умираючі бабусі віднаходять сили, коли приходить пора збирання колосків. Селяни в показному лахмітті для підкреслення злиденного життя перестаралися, так що „...*leur idéal du matériel des misères était dépassé, de même que les expressions avides, inquiètes, hébétéées, idiots, sauvages...*" [5, с. 395]. Вирубуючи молоді шестирічні дерева, селяни завдають збитків маєтку на двадцять тисяч франків на рік. Вони ухиляються від сплати податків, мотивуючи це крайньою бідністю. Сім'я Тонсарів не платить навіть за корчму та продаж алкоголю. Фуршон нарікає на „*l'impôt qui prend le plus clair de nos labeurs*" [5, с. 98]. Його товариш Вермішель побоюється, що хазяї можуть відібрати худобу в селян: „*Ils se sont dit comme ça: „Les bestiaux de ces gueux-là nous mangent nos près; nous allons les leur prendre, leurs bestiaux. Quand ils n'auront plus de bestiaux, ils ne pourront pas manger eux-mêmes l'herbe de nos près*" [5, с. 100].

О. де Бальзак акцентує фізичну огидність і низький моральний рівень селян: „*Tonsard, âgé d'environ cinquante ans, homme fort et grand, plus gras que maigre, les cheveux crépus et noirs, le teint violemment coloré, jaspé comme une brique de tons violâtres, l'oeil orangé, les oreilles rabattues et largement ourlées, d'une constitution musculeuse mais enveloppée d'une chair molle et trompeuse, le front écrasé, la lèvre inférieure pendante... son nez aplati de bout comme si le doigt céleste avait voulu le marquer... Ses dents supérieures entrecroisées... cet homme eut effrayé les gens les moins perspicaces*" [5, с. 57-58]. Тонсар не відзначається працелюбністю: „*il savait travailler à la terre, mais pour lui seul. Pour les autres, il creusait des fossés, fagottait, écorçait des arbres ou les abattait*" [5, с. 77]. Причину цього автор пояснює так: „*L'intérêt est devenu, surtout depuis 1789, le seul mobile de leurs idées; il ne s'agit jamais pour eux de savoir si une action est légale ou immorale, mais si elle est profitable... L'homme absolument probe et moral est, dans la classe des paysans, une exception... Par la nature de leurs fonctions sociales, les paysans vivent d'une vie purement matérielle qui se rapproche de l'état sauvage auquel les invite leur union constante avec la Nature. Le travail, quand il écrase le corps, ôte à la pensée son action purifiante, surtout chez les gens ignorants. Enfin pour les paysans, la misère est leur raison d'état...*" [5, с. 56].

Прямою протилежністю Тонсарові є Нізрон – представник сільської бідноти. „Непідкупний республіканець” виступає в романі одним із тих невідомих героїв, які творили велику революцію. „*Comme dit le père Niseron, qu'est resté républicain après tout le monde, le Peuple a la vie dure, il ne meurt pas, il a le temps pour lui!*”, – вважають бідняки [5,

с. 66]. Але в О. де Бальзака цей герой залишається за кадром головних подій, на першому плані – Тонсар і йому подібні, ті, що ведуть боротьбу за ласий шматок землі маєтку Егі.

Селянин Нізрон є втіленням республіканських ідеалів у романі. В очах Г. Лукача це „*modèle de correction morale, de pureté et de fermeté humaine*” [цит. за 4, с. 264]. Фуршон характеризує сімдесятирічного батечка Нізрона як чесного і працьовитого: „*pendant soixante ans a pioché la terre qui s'est levé tous les matins avant le jour pour aller au labour, qui s'est fait un corps de fer et une belle âme! Je le vois tout aussi pauvre que moi*” [5, с. 121]. Його внучка Пічіна також змушена працювати служницею, в той час як малий Муш вільний, як вітер, він байдикує, обдурюючи хазяїв маєтку. Фуршон запитує, невже він не заслуговує винагороди за свої чесноти та працелюбність. Він приходиться до висновку, що „*Que le paysan vive de bien ou de mal faire, à vout'idée, il s'en va comme il est venu, dans des haillons et vous dans de beaux linges!*” [5, с. 121]. Цей персонаж залишається на другому плані, він не користується авторитетом у мешканців села. Вони завжди шукають способу для легкої наживи, коли „*Si nous avons soixante pauvres dans la commune, il s'y joint quarante fainéants. Enfin les gens établis, eux-mêmes, quittent leurs occupations pour glaner et pour hallebouter*” [5, с. 117]. Мішо, охоронець маєтку, добре знає корисливість селян. На його думку, „*le paysan doit obéir comme les soldats obéissent, il doit avoir la probité du soldat, son respect pour les droits acquis et tâcher de devenir officier, loyalement, par son travail et non par le vol*” [5, с. 129].

Серед персонажів-селян тільки Фуршон „говорить по-селянськи”. На думку французьких лінгвістів, його словниковий запас складається частково з арготизмів і говірки Беррі [4, с. 248]. Мова героя не є точним відтворенням місцевого діалекту, це тільки додає колориту романові. Письменник наголошує, що „*tout est vrai*”, хоча конкретні деталі неможливо перевірити.

Сцена розмови Фуршона з власниками маєтку, Мішо, священником Броссетом і Блонде задумана Бальзаком для ілюстрації позиції селянства, значення якого часто недооцінюють у суспільстві. „*Les paysans de ce canton-là ont la tête bien près du bonnet; les exigences du général, sa sévérité, les persécutions de Michaud et de ses inférieurs les ont poussés à bout...*” [5, с. 377]. За маскою простакуватого селянина приховується “розумний і небезпечний ворог” маєтку. На думку Ж. А. Донара, Бальзак уводить Нізрона на противагу Фуршонові, щоб не змальовувати селян занадто темними барвами [цит. за 4, с. 274]. Французький літературознавець С. Ванбретмеєрх погоджується з П. Машереем, що роман підкреслює зростаючу могутність селянства [цит. за 4, с. 276]. Ця „*sauvagerie „civilisée*” стає серйозним суперником у боротьбі за землю, уособленням якої є Фуршон [4, с. 276]. „*Les paysans, comme disait le père Fourchon, quittent peu leurs communes où les clouent leurs travaux*” [5, с. 339]. Так, „Селяни” пропонують новий шлях модернізації села, „*axée sur le mouvement des strates sociales et non*

plus sur l'amélioration technique et économique qui était la pivot des grandes „utopies” [4, с. 277].

Проте можливість придбати землю зменшилася, оскільки реставрація Бурбонів знищила державний земельний фонд, призначений для продажу селянству. Тепер селяни можуть одержати її лише від Рігу-Гобертенів, що сприяє розвитку лихварства. Саме тому лихвар Рігу – один із головних персонажів роману. Характеризуючи Рігу, Бальзак нагадає про образи скупих, створених ним у „Людській комедії”: батечко Гранде, „*avare comme le tigre est cruel*”, Гобсек, „*le jésuite d'or*”, барон Нусінген, „*élevant les fraudes de l'argent à la hauteur de la Politique*” [5, с. 278]. Скупість має різні нюанси залежно від соціального статусу. Цю галерею скупих доповнює ще один образ: „*Rigou, l'avare égoïste, c'est-à-dire plein de tendresse pour ses jouissances, sec et froid pour autrui, enfin l'avarice ecclésiastique, le moine demeuré moine pour exprimer le jus du citron appelé le bien-vivre, et devenu séculier pour happer la monnaie publique*” [5, с. 279]. Інтриги Рігу-Гобертенів „*soufflaient comme un feu de forge la haine et le crime au coeur des paysans de la vallée des Aigues*” [5, с. 393].

О. де Бальзак показує, як буржуа, використовуючи любов селянина до землі, перетворює його не тільки у свого співника в боротьбі з дворянством, а й у раба: „*Au milieu du vertige démocratique auquel s'adonnent tant d'écrivains aveugles, n'est-il pas urgent de peindre enfin ce paysan qui rend le Code inapplicable en faisant arriver la propriété à quelque chose qui est et qui n'est pas? Vous allez voir cet infatigable sapeur, ce rongeur qui morcele et divise le sol, le partage, et coupe un arpent de terre en cent morceaux, convié toujours à ce festin par une petite bourgeoisie qui fait de lui tout à la fois son auxiliaire et sa proie*” [5, с. 32]. Головною проблемою села залишається поділ землі, її дедалі більша роздрібненість. Блонде вважає, що „*Si le paysan sait amasser un pécule, il trouve de la terre à vendre, il peut l'acheter, il est son maître!*” [5, с. 123], на що Фуршон відповідає: „*...l'enseigne est changée, c'est vrai, mais le vin est toujours le même!*” [5, с. 123], тобто власниками землі залишаються багаті, а не ті, хто на ній працює. Селянство змальоване в романі як явище складне, диференційоване. Селяни Тонсар, Бонебо, Курткюїс, Нізрон – представники того самого прошарку, проте з різним матеріальним становищем, звідси й різниця в їхній психології. Тонсар, Бонебо, Курткюїс діють за наказами лихваря Рігу та лідерів місцевої буржуазії – Гобертена, пані Судрі, Люпена. Їхня єдність пояснюється спільним ворогом – великим землеволодінням. „*La maison de Rigou, celle de Soudry et celle de Gaubertin ne sont-elle pas, pour qui connaît la France, la parfaite représentation du village, de la petite ville et de la sous-préfecture?*” [5, с. 973]. Тому вони розкрадають власність Монкорне, сподіваючись, що він продасть їм свої землі. Селян як антифеодальну силу трактує священик Броссет: після 1789 року „*les paysans ont mis le pied dans la possession du sol que la loi féodale leur interdisait depuis douze cents ans*” [5, с. 102]. Він вважає, що „*nous avons affaire à ces gens sans religion, qui n'ont qu'une seule vaine, celle de vivre à vos dépens*” [5, с. 112].

Відсутність у романі центрального героя пов'язана з поліцентризмом структури твору, що видно із залучення другорядних персонажів незалежно від персонажа-оповідача чи свідка подій [3, с. 560]. Б. Реїзов у своїй праці „Творчество Бальзака” зазначав, що О. де Бальзак з другої половини 30-х рр. XIX ст. переходить від „роману-біографії” до „роману-події”, зосередженого довкола „інтересу” – мети, задля якої ведуть боротьбу кілька персонажів. На думку вченого, найтиповіший твір щодо цього „Селяни” [цит. за 13, с. 560], у центрі якого – зображення нещадної боротьби за землю як джерело суспільної вартості. Це стає основою конфлікту, який визначає принципи типізації у творі та чіткість диференціації героїв драми. Літературознавець Є. Петрова виділяє в романі три соціальні сили: дворянство, буржуазія і селянство [2, с. 10]. Твір має структуру трикутника, зображаючи „double combat des trois côtés” (за висловом Г.Лукача) [цит. за 4, с. 261], тобто аристократії (маєток Егі), буржуазії (Суланж та Віль-о-Фас) та селянства (відвідувачів корчми Гран-і-Вер).

Для роману О. де Бальзака характерне те, що головними персонажами цього твору є не окремі герої, а соціальні групи. Селяни тут посідають центральне місце, саме на них зосереджено увагу автора: „D'ailleurs, l'historien ne doit jamais oublier que sa mission est de faire à chacun sa part: le malheureux et le riche sont égaux devant sa plume; pour lui, le paysan a la grandeur de ses misères, comme le riche a la grandeur de ses ridicules; enfin, le riche a des passions, le paysan est donc doublement pauvre; et si, politiquement, ses agressions doivent être impitoyablement réprimées, humainement et religieusement, il est sacré” [5, с. 22]. О. де Бальзак розглядає селянина як потенційного буржуа, протиставляючи бідного заможнішим. Та словами юре письменник справедливо зауважує: „Le père Fourchon est avec son gendre Tonsard, toute l'intelligence du menu peuple de la vallée, on les consulte pour les moindres choses. Dix paysans réunis dans un cabaret sont la monnaie d'un grand politique” [5, с. 85]. Володіння землею – найголовніше для селянина. „De là leur amour pour la terre qu'ils partagent entre eux jusqu'à couper un sillon en deux parts...” [5, с. 102]. Ні за яку ціну не продадуть вони наділ багатому: „Les paysans se cèdent leurs lopins de terre entre eux, ne s'en dessaisissent à aucun prix ni à aucune condition pour le bourgeois. L'expropriation seule fait rentrer le bien du paysan sous la loi commune des transactions” [5, с. 102]. Селянина неможливо відірвати від свого наділу, і він „...a pour sa demeure l'instinct qu'a animal pour son nid ou pour son terrier” [5, с. 42].

У цьому романі земля є умовою існування селянина; праця і любов до землі визначають характер життєдіяльності героїв. „Cloué par la loi de la Nécessité, cloué par celle de la seigneurie, on est toujours condamné à perpétuité à la terre. Là où nous sommes, nous la creusons, la terre, et nous la bêchons, nous la fumons et nous la travaillons pour vous autres qu'êtes nés riches, comme nous sommes pauvres” [5, с. 92-93]. Не кожен з героїв О. де Бальзака розуміє справжню красу землі: „...pour goûter les délices de la

campagne, il faut y avoir des intérêts, en connaître les travaux, et le concert alternatif de la peine et du plaisir, symbole éternel de la vie humaine" [5, с. 55].

У романі бачимо селянство очима Бальзака, через їх проблеми й конфлікти, які хвилювали письменника. Реалізм є „естетичною формулою”, яка прагне переконати читача, як і, можливо, самого автора у правильності „*la visée, la représentation du vécu*” своєї епохи [4, с. 254]. Роман має структуру трикутника, зображаючи боротьбу аристократії, буржуазії та селянства. Завдяки спостережливості Бальзака роман містить ряд характерних рис селянства, в їхньому зображенні вигадка вміло вплетена в реальність. Справжня трагедія твору – не поділ землі, а загибель утопії. Так вимальовується лінія *peasants–terre–guerre–châteaux*, що ілюструє відносини „земля – людина” в баченні Бальзака. Письменник започаткував народження соціального рустичного роману.

1. *Бахмутский В.* „Отец Горио” Бальзака – М.: Худож. лит., 1970. – 110 с.
2. *Петрова Е.* Из истории французского социального романа 40-х гг. („Крестьяне” О. де Бальзака и „Мельник из Анжибо” Ж.Санд): Автореф. дис... канд. филол. наук. – М., 1956. – 43 с.
3. *Пузигов А.* Портреты французских писателей. Жизнь Золя. – М.: Худож.лит., 1976. – 524 с.
4. *Andreoli M.* Lectures et Mythes. Les Chouans et Les Paysans d'Honoré de Balzac. – Paris, Honoré champion éditeur, 1999.– 341 p.
5. *Balzac H. de.* Les Paysans. – Paris: Gallimard, 1975. – 512 p.
6. *Balzac H. de.* Oeuvres complètes. Le Curé de village. – Paris: Calmann-Lévy Editeurs, s/a.– 497 p.
7. *Chevalier L.* Préface // Balzac H. Les Paysans. – Paris, 1975. – P. 7-27.
8. *Donnard J.H.* Les Paysans et La terre // L'Année balzasienne 1975. – 1975.– P.141.
9. *Sand G.* Mare au Diable – Ed-s Gallimard, 1973. – 250 p.
10. *Vernois P.* Le Roman rustique de Georges Sand à Ramuz. Ses tendances et son évolution (1860-1925). – Paris: Nizet, 1962. – 528 p.
11. www.fabula.org/actualites/article143php.

Summary

The characteristic features of this novel is the presence of social groups as main character. The central place belongs to peasants. The novel has the structure of a triangle, focusing on the aristocratic (mansion Aigues), bourgeois (Soulange and Ville-au-Faillet) and peasant fight (visitors of Grand-I-Vert). Due to Balzac's observations the novel comprises a few characteristic features of peasantry shown as a differential social layer. The peasant's life was understood as the retarded period in the development of civilization. The author introduced the birth of social rustic novel. The main tragedy of the novel is not the division of land, but utopia's death. The line *peasants–land–war–mansion* depicting the relationships „land – man” is observed. The conflict and its solution are quite different from E. Zola's „Terre”.

Key words: land, peasant's life, rustic novel.